

STAN BADAŃ

2. STAN BADAŃ

Protestancka kultura artystyczna nie pozostaje w polu zainteresowań badawczych na szerszą skalę. Zainteresowanie zabytkami sztuki związanej z protestantyzmem na obszarze samego regionu Górnego Śląska znalazło wyraz w sposób naukowo zorganizowany w wielkiej wystawie zaprezentowanej w Muzeum Śląskim w Katowicach w 1993 roku. Wystawie towarzyszył katalog problemowy, w którym, oprócz omówienia eksponatów zaprezentowanych w układzie: malarstwo – przedmioty liturgiczne – architektura – dokumenty pisane – druki, znajdują się obszerna bibliografia oraz dwa teksty problemowe Ewy Chojeckiej i Jana Harasimowicza⁶. Wystawa ogarnęła tematykę od XVI do końca XIX wieku, w niewielkim stopniu dotyczyła wieku XX. Dla naszego tematu tworzy zatem rodzaj wprowadzenia. Podobnie działo się i w jubileuszowym roku 2017, kiedy z okazji 500-lecia Reformacji zorganizowano trzy duże wystawy problemowe. W Muzeum Śląskim w Katowicach była to wystawa zatytułowana *Wszystko osiąga się przez nadzieję*, której oprócz katalogu towarzyszył tom rozpraw problemowych obejmujących na sposób interdyscyplinarny całokształt dziedzictwa reformacyjnego regionu⁷. Dwie dalsze wystawy odbyły się w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu⁸ oraz w Muzeum Historycznym

⁶ *Oblicza sztuki protestanckiej na Górnym Śląsku*, katalog wystawy w Muzeum Śląskim, Katowice 1993, wstęp L. Szaraniec; E. Chojecka, *Sztuka protestancka na Górnym Śląsku*, [w:] *Oblicza sztuki protestanckiej...*, s. 7–11; J. Harasimowicz, *Słowo widzialne. Luteranizm górnośląski w zwierciadle sztuki*, [w:] *Oblicza sztuki protestanckiej...*, s. 12–22.

⁷ *Wszystko osiąga się przez nadzieję... Kulturowe dziedzictwo Reformacji na Śląsku*, red. Ł. Galusek, t. 1, Katowice 2017, t. 2, katalog wystawy w Muzeum Śląskim, red. B. Stalmach, Katowice 2018.

⁸ E. Chojecka, *Dziedzictwo protestanckiej kultury artystycznej na Górnym Śląsku. Od leśnych kościołów do postmodernizmu*, [w:] *Umbra transit, lux permanet. Ewangelicy na Górnym Śląsku na przestrzeni wieków*, red. J. Lusek, Bytom 2017, s. 291–302; I. Kozina, *Konflikt, współistnienie, współdziałanie... Przyczynek do historii architektury ewangelickiej na Górnym Śląsku*, [w:] *Umbra transit lux permanet...*, s. 305–316.

w Bielsku-Białej⁹. Problematyka architektury protestanckiej pojawia się jako część całościowych opracowań dziejów sztuki górnośląskiej¹⁰ oraz w panoramie śląskiego modernizmu autorstwa Beaty Störtkuhl¹¹.

Natomiast temat nowoczesnej architektury protestanckiej – ewangelickich kościołów regionu – jako odrębne zagadnienie badawcze pojawił się stosunkowo niedawno. Inspiracją do zajęcia się tym zagadnieniem w sposób wyodrębniony stało się wydanie w 2017 roku przez Regionalny Instytut Kultury w Katowicach w ramach projektu upamiętniającego 500-lecie Reformacji starannie opracowanej mapy zatytułowanej *Kościoły i kaplice ewangelickie województwa śląskiego*¹². Na mapie regionu zamieszczono informacje o znajdujących się tutaj obiektach architektury kościelnej, przy czym stosownie dobranymi kolorami oznaczono ich przynależność do poszczególnych okresów historycznych, od najstarszych z XV wieku po najnowsze, powstałe po 1945 roku. Te ostatnie zaznaczone zostały szczególnie wyraziście silnym kolorem cynobrowym. Ich rozmieszczenie wykazuje pewną niezwykłą cechę: nie ma ich wcale w północnej części województwa, natomiast w miarę posuwania się na południowy zachód obserwujemy wyraźne zagęszczanie, które osiąga swoje apogeum na ziemi Śląska Cieszyńskiego. Opisana mapa posłużyła jako punkt wyjścia do badań prowadzonych w ciągu następnych dwóch lat przez piszącą te słowa. Na jej podstawie wykonany został szkic ukazujący rozmieszczenie omawianych budowli kościelnych w terenie (il. 1).

Pierwsze sygnały o powstających nowych kościołach ewangelickich zawdzięczamy samym autorom niektórych z nich. Edward Kisiel i Henryk Raszka przedstawili na sesji w Cieszynie w 1992 roku informacje o nowo powstałych budowlach w Cisownicy, Bażanowicach, Markłowicach, Puńcowie, Brennej, Ruptawie, Ustroniu-Polanie i Pierścu. Do publikacji na ten temat dołączono szkice planów i widoki perspektywiczne kościołów. Tekst skupia się na informacji o szczegółach technicznych konstrukcji, o zastosowanym materiale budowlanym. Mocno wydobyto tu znaczenie elementów żelbetowych¹³. Dodano też ważną informację, że kościoły te budowane były w większości systemem gospodarczym przez członków miejscowej społeczności

⁹ *Pod znakiem Róży nad Białą. 500 lat Reformacji 1517–2017*, katalog wystawy w Muzeum Historycznym, red. I. Purzycka, oprac. P. Kenig, G. Madej, Bielsko-Biała 2017.

¹⁰ *Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*, red. E. Chojeka, Katowice 2009.

¹¹ B. Störtkuhl, *Modernizm na Śląsku 1900–1939. Architektura i polityka*, Wrocław 2018.

¹² *Kościoły i kaplice ewangelickie województwa śląskiego (mapa)*, red. I. Kontny, oprac. E. Caban, B. Ferdyn-Janik, R. Garstka, D. Cholewa, B. Kocielska, I. Kontny, A. Syska, M. Walker, Katowice 2017 (cytowane dalej jako: Mapa).

¹³ E. Kisiel, H. Raszka, *Nowe kościoły ewangelickie na Śląsku Cieszyńskim*, „Inżynieria i Budownictwo” 1991, nr 4–5, s. 177–181 (nie uwzględnia kościołów w Ustroniu-Polanie, Brennej i Pierścu); E. Kisiel, H. Raszka, *Nowe kościoły ewangelickie na Śląsku Cieszyńskim*, „Pamiętnik Cieszyński” 1992, t. 5, red. I. Panic, s. 98–108. Tekst poszerzony o wyżej wymienione obiekty.

ewangelickiej. Jedynie nadzór techniczny i niektóre prace specjalistyczne spoczywały w rękach specjalistów¹⁴. Mimo to, jak twierdzą autorzy, jakość wykonawstwa na tym nie ucierpiała¹⁵.

W roku upamiętniającym 500-lecie Reformacji ukazało się kilka dalszych prac na te tematy. Jest to studium zwracające uwagę na znaczenie kulturowe i artystyczne kościoła w Bażanowicach¹⁶ oraz krótka analiza grupy postmodernistycznych kościołów jako kulturowej innowacji¹⁷. Obszerna praca Przemysława Czernka sytuuje protestancką architekturę Śląska Cieszyńskiego w kontekście zjawisk od końca XIX wieku do współczesności wraz z polsko-czeskim pograniczem¹⁸.

Zagadnienia te winny być także rozpatrywane w szerokiej panoramie modernizmu i postmodernizmu zarówno w aspekcie krajowym, jak i w skali międzynarodowej, problemów artystycznych, teologicznego kontekstu, wielowątkowości form i ideowych odniesień nie tylko jednej konfesji i rodzących się stąd sprzeczności i niespójności, jak czyni to Cezary Wąs¹⁹.

Podejmując temat ewangelickich kościołów powstałych po 1945 roku, odnajdujemy – oprócz początkowo jeszcze rozwiązań tradycyjnych – znakomitą większość wpisującą się w repertuar form współczesnej nowoczesności, określanej jako późny modernizm bądź postmodernizm. Ta sztuka wyrasta z doświadczeń, jakie powstały we wczesnym XX wieku: nurtu ówczesnego modernizmu – międzynarodowego awangardowego stylu definiującego się jako normatyw racjonalności, funkcjonalności i geometrycznej prostoty – i przetwarza je. Formuła ta z czasem ulega rosnącemu zróżnicowaniu, pojawiają się nowe formy o silnych walorach ekspresji, dynamiczności. Eksperymentuje się odważnie z kontrastami, jakie stwarzają żelbetowe szkielety konstrukcji obok delikatnego drewna czy prześwietów wielkich

¹⁴ E. Kisiel, H. Raszka, *Nowe kościoły...* („Pamiętnik...”), s. 98; E. Kisiel, H. Raszka, *Nowe kościoły...* („Inżynieria i Budownictwo...”), s. 178.

¹⁵ E. Kisiel, H. Raszka, *Nowe kościoły...* („Pamiętnik...”), s. 100; E. Kisiel, H. Raszka, *Nowe kościoły...* („Inżynieria i Budownictwo”), s. 178.

¹⁶ E. Chojecka, *Dziedzictwo protestanckiej kultury artystycznej...*, s. 293–302.

¹⁷ E. Chojecka, *Od leśnych kościołów do postmodernizmu (Protestanckie miejsca pamięci górnośląskiego pogranicza)*, „Rocznik Teologiczny” 2018, R. LX, z. 3, red. J. Ślawik, s. 379–392. Autorka omawia Bażanowice (omyłkowo autorstwo E. Kisiela zamiast S. Kwaśniewicza), Hołdunów, Brenną, Ruptawę, Bładnice, Tychy, Wisłę-Głębcę.

¹⁸ P. Czernek, *Protestancka architektura sakralna na Śląsku Cieszyńskim w XX i XXI wieku*, „Rocznik Historii Sztuki” 2017, R. XLII, s. 193–230.

¹⁹ C. Wąs, *Antynomie współczesnej architektury sakralnej*, Wrocław 2008. Autor skupia się głównie na nurcie kościołów katolickich, obejmując zjawiska w skali europejskiej oraz globalnej; C. Wąs, *Bunt kwiatu przeciw korzeniom. Polska architektura sakralna lat 1980–2005 wobec modernizmu*, „Quart. Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego” 2006, nr 1, s. 74–87.

tafli szklanych. Z takimi zjawiskami będziemy mieli do czynienia w naszych rozważaniach dotyczących zjawisk powstałych po 1945 roku. Język opisowy tych zjawisk stosowany w historii sztuki i architektury poszerza się przy tym o słownictwo czerpane z krytyki artystycznej. Dla oddania istoty tych dzieł nieraz stosowana jest aluzja, metafora, odniesienia poetyckie. Z podobnymi sprawami spotkamy się także w niniejszych rozważaniach.

Wreszcie sprawą istotną będzie przywołanie dodatkowego aspektu naszego tematu, który wpisuje się w szeroką perspektywę określającą historyczno-kulturowe oblicze całego regionu. Zagadnienia z tym związane są od lat przedmiotem badań interdyscyplinarnie ukierunkowanej humanistyki. Górny Śląsk jako trudne pogranicze o wielu warstwach dziedzictwa przeszłości, świadek dramatycznych procesów migracyjnych XX wieku, kraina o wielowątkowej spuściźnie cywilizacyjnej, naznaczona zniszczeniami i pionierskim nowatorstwem, dylematami narodowymi i pytaniami o regionalną tożsamość²⁰ – wszystko to jest tłem dla obecnie podjętego zagadnienia, jakim jest pewien określony, konfesyjnie zdefiniowany wątek nowoczesnej architektury kościelnej tej ziemi.

²⁰ Szeroką panoramę tej tematyki dają: R. Kaczmarek, A. Kubica, J. Mokrosz, *Perspektywa historyczna*, 1. *Górny Śląsk jako region historyczny*, 2. „*My i oni*” na Górnym Śląsku, 3. *Procesy migracyjne i ich skutki społeczne*, 4. *Między historyczną tradycją a „nową socjalistyczną modernizacją” po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Reflektory...*, dz. cyt., s. 48–83. Tamże dalsza obszerna literatura.